

A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ ÉRTELMEZÉSEI

[DOI 10.35402/kek.2019.1.1](https://doi.org/10.35402/kek.2019.1.1)

Absztrakt

A „társadalmi innováció” négy megközelítését mutatja be a szerző. (a) A társadalmi innovációt le lehet írni problémamegoldó folyamatként. A közösségeket külső katasztrófák érik, és ők új eljárásokkal oldják meg az okozott problémákat. (b) A társadalmi innovációt meghatározhatjuk úgy is, mint közösségi tanulási folyamatokat. Új problémamegoldó eljárásokat kell fölfedezniük a közösségeknek és vezetőiknek. A közösségnek az a képessége, hogy új problémamegoldásokat tanuljon meg – ez az innovációk „társadalmi szövete”. (c) Szervezeti szempontból a társadalmi innováció a közösség stabilizáló és progresszív erőinek sikeres együttműködése. Mindkét tendencia nélkülözhetetlen, bár ellentétesek egymással, és együtt kell működniük a társadalmi innovációban. (d) A társadalmi változás is meghatározható úgy, mint innovációk láncolata, amelyekben a „helyi hősök” vállalnak vezető szerepet. Magyarország és Kelet-Közép-Európa közelmúltbeli története (az 1989/90-es fordulat) az egyik példa arra, miként vezet az innovációk láncolata politikai átalakuláshoz.

Abstract

Four approaches to the concept ‘social innovation’ are offered in the paper. (a) Social innovations can be described as problem-solving processes. Communities are challenged by catastrophes from outside, and they meet these challenges with new problem-solving activities. (b) Social innovations can also be defined as community learning processes. New problem-solving methods have to be discovered and learned by the communities and their leaders. The ability of a community to learn new problem-solving methods is the ‘social fabric’ of innovations. (c) From the organisational view, social innovations are the successful cooperations between stabilisation and progressive forces in a community. Both tendencies are unavoidable though opposite ones that have to cooperate for

social innovations. (d) Social transformation can be defined as a chain of innovations, where ‘local heroes’ take the leading role. Recent history of Hungary and East-Central Europe (the political transition of 1989/90) shows an example for the chain of innovations that ended up in political transformations.

1. Bevezetés

A gazdasági innovációknak nagy, domináns irodalma van; ebből az irodalomból azonban hiányzik a társadalmi dimenzió (Polónyi 2018). Nincs innovatív munkahely, innovatív szolgáltatás ott, ahol egyébként a település, a térség stagnál. Az innovatív gazdasági szféra természetesen emeli a környezetét; az innovatív társadalmi és kulturális környezet viszont megágyaz az innovatív gazdaságnak. A társadalmi innovációk nem föltétlenül visznek el innovatív gazdaság odatelepedéséhez; innovatív gazdaság azonban nincs innovatív társadalmi környezet nélkül.

Eddig jutottunk a társadalmi innovációk összegyűjtésében az általunk tanulmányozott esetek alapján (Márkus 2019). Most szeretnénk összefoglalni mindazt, amit a társadalmi innovációk természetéről megtudtunk. Erről szól ez az írás. A társadalmi innovációt először, mint problémamegoldást fogjuk bemutatni. Nincs innováció probléma nélkül – ráadásul olyan probléma nélkül, amelyet új ismeretekkel és tudásokkal lehet csak megoldani. Másodszor, a társadalmi innovációt, mint közösségi tanulást fogjuk föl. Társadalmi innováció akkor keletkezik, amikor a közösség meghatározó csoportjai tanulni kezdenek, tanuláson egyetemes társadalmi tevékenységet értve (Kozma és mtsai 2015:177-204). Harmadszor, azal kísérletezünk, hogy a társadalmi innovációkat, mint szervezeti megújulást értelmezzük (Étzioni 1968; Kozma 1985:33-49; Kozma 2006:29-42). Végül a társadalmi innovációkat a nagytársadalmi változások kisebb, rövidebb, empirikusan is kutatható mozzanataiként mutatjuk be (Kozma 2004:78-90).

2. A társadalmi innováció, mint problémamegoldás

A LeaRn-kutatás ún. „negyedik pilléréként” a közösségi tanulást mutattuk be. Az ott tanulmányozott esetek azt mutatták, hogy a közösségi tanulás akkor indul meg – a közösség azáltal válik „tanulóvá” –, ha valami nagy, egyetemes, egzisztenciális kihívás éri; például természeti katasztrófa, gazdasági válság, politikai fordulat. (A vonatkozó nemzetközi irodalom is előszeretettel köti a közösség tanulását a természeti katasztrófákhoz, ezen keresztül pedig a környezetvédelemhez, lásd Forray 2017). Alább összefoglaljuk azt, amit a közösségi tanulásról mint problémamegoldásról korábban már elmondtunk (Kozma és mtsai 2015:177-204).

A közösséget nagy kihívás éri, katasztrófa fenyegeti (pl. árvíz, váratlan történeti-politikai fordulat, váratlan hatósági döntések, kisajátítási kampányok, intézménybezárások, pénzelvonás és így tovább). A kihívás akkora – akkorán szokott bizonyulni –, hogy mindenki – de legalábbis egyre többen – a saját bőrükön tapasztalják a fenyegetést. A lakók, az egy helyben élők mind többen kezdik érezni, hogy ez nemcsak elvont fenyegetés, valahol rajtuk kívül, tőlük távol, hanem őket személyesen kezdi veszélyeztetni. A növekvő fenyegetésnek ez a csúcspontja: amikor mindenki átéli, hogy tenni kell valamit. Másként nem lehet: együttesen.

- A közösség „alulról” szerveződik – de persze a valóságban ilyen nincs. Mindig vannak hangadók és szervezők, akik fölismerik, néven nevezik és megfogalmazzák a problémát. A lényeg, hogy nevesítsék és kimondják a fenyegetést, amelyet a közösség tagjai – talán különbözőképpen – már eddig is éreztek. A probléma tudatosítása és egységes fölismerése a második lépés.
- A problémának nemcsak egy megfogalmazása lehetséges, hanem egyszerre több is. A közösség hangadói akár vetélkedhetnek is egymással, hogy ki miben látja a veszélyhelyzet okát, ki hogyan fogalmazza meg a közösség problémáját. Sem a közösség nem egységes, sem pedig a hangadói nem azok. Versengésük megbéníthatja a közösséget. De ha a veszély olyan nagy, hogy azonnali cselekvést kíván, akkor ez inkább a megoldások közötti versengés marad, s ez előre viszi az ügyet.
- A megoldások, amelyek fölvetődnek, rendszerint kétfélék. A hagyományosan bevált megoldások és azok szószólói vannak az

egyik oldalon. Mellettük szólnak a tapasztalatok és az, hogy a hagyományos megoldásokat már sokan ismerik a közösségből. Tudják, mit kell ilyenkor tenni, és belátják a várható eredményeket is (pl. homokzsákokat kell ilyenkor a gátra hordani; vizet kell a tűzre hordani, kikapcsolni az áramszolgáltatást). A másik oldalon meg azok csoportosulnak, akik szerint ezt a válságot már nem lehet a szokott módon megoldani. Az árvíz magasabb, a tűz viharosabb, a megvont támogatások miatt a válság már a mindennapi életünket fenyegeti. Valami újat kell kitalálni. Ami kockázatos persze, mert mi van, ha nem válik be. A kudarc mindnyájunkat elpusztíthat – de ha sikeres a kezdeményezés, nem egyszerűen megmenekülünk, hanem valami újdonsággal gazdagabbak leszünk.

- Az új, idegen fenyegetés legyőzéséhez új tudások kellenek: új eszközök, amiket nem próbáltak még ki, új ismeretek, amelyeket a közösségen belül csak kevesen ismernek, vagy senki; új eljárások, módszerek, kompetenciák, amelyeket gyorsan be kell szerezni, el kell sajátítani, meg kell tanulni. Minél többeknek, minél gyorsabban. A probléma megoldása tanulást igényel. Gyors és eredményes tanulást, minél tágabb körökben.
- Ha az újtók kudarcot szenvednek, akkor a közösségi tanulás meghiúsul, és akik propagálták, kudarcot vallanak. Helyreáll a megszokott rend. A társadalmi tapasztalat a bölcséket igazolta, s a közösség ismét visszatérhet megszokott életéhez. Az újtók pedig vagy visszavonulnak, vagy nem találják a helyüket többé a közösségben.
- Ha azonban az újtóknak sikerül megoldani a problémát, akkor az ő csoportjuk kerekedik felül a közösségben, s a hagyományos tapasztalatokat propagálók szorulnak háttérbe. Ekkor a közösség tágabb köreiben is megértik, hogy valami megváltozott körülöttük, valami újat kellett és kell csinálni. Új világ következett be, még ha csak kicsinyben is. Családi és társadalmi történeteikben visszatérnek majd a nagy válságra, amely kizökkentette őket a stagnálásból. A nagy válság a történeteikben él majd tovább.

A „problémamegoldó tanulás” – tanulás egy-egy probléma megoldása révén – régóta ismert a pszichológiában és a pedagógiában. Ez valami ha-

sonló, mint ami ilyenkor lejátszódik a közösségben. Csupán a dimenziói különböznek; egy matematikai feladvány és egy árvízi fenyegetés különböző nagyságrendek. Az egyének azonban, akik részt vesznek benne, ha sikeresek, megtapasztalhatják a sikert is, meg azt is, ahogy egy-egy csoport tagjai egymást támogatják. A problémamegoldás közös tevékenység, amelynek révén – egy közösségi méretű válság hasadékaiban – föltárul az egzisztenciális bukás vagy éppen a jövő ígérete.

Amit korábban a közösségi tanulásról mondtunk – a LeaRn-kutatás keretében –, azt most kiegészítjük azzal, ahogy egy-egy társadalmi innováció végbemegy. A társadalmi innováció – ahogy ebben a kutatásban (LearnInnov) értelmezzük a kifejezést – problémamegoldás. Innováció ott keletkezik, ahol probléma van, amelyet meg kell oldanunk. Megpróbálhatjuk a hagyományos úton, hagyományos módokon, amelyek eddig beváltak. Sikerüket eddigi tapasztalataink garantálják. Az ilyen problémamegoldás azonban csupán a tapasztalatokat erősíti meg, az újítás esélyét nem hordja magában. A hagyományos úton megoldott probléma megerősíti a közösséget. Garanciát jelent a múltra nézve – de nem garancia a jövőre. Jó, ha a problémák a megszokottak – de csődöt mondhat, ha valami új fenyeget.

Innováció akkor keletkezik, amikor a régi módon a közösség már nem képes megoldani a problémáját, és a probléma megoldásához kitalál – fölfedez, eltanul, lemásol, kialakít – valami újat. Ez az új, amelyet a közösség kialakít és sikeresen alkalmaz, az a bizonyos „társadalmi innováció”. Föltétele, hogy új legyen, hogy sikeresen alkalmazzák, hogy mindenki (vagy egyre többen) elfogadják, és hogy beilleszkedjék a közösség tudásai közé. Válgják a közösségi tudás részévé, amit a visszaemlékező történetek örökítenek meg és adnak tovább.

Ebből persze az is látható, hogy az innovációnak fönnttarthatónak kell lennie. Ha csak véletlenül sikerül vele megoldani a problémát, akkor hamar kimúlik a köztudatból, elfelejtik, sőt meg is gyűlölköhetnek. De mert a köztudat részévé vált, természetesen bekerül az eddigi közösségi hagyományok közé. És bár gazdagította a közösség tudását új eljárással, módszerrel, kompetenciával, a történelem során a legutóbbi sikeres innováció is úgy jár, mint a korábbiak: részévé válik a hagyományos tapasztalatoknak. Amelyeket majd meg lehet, sőt meg is kell haladni.

Ezt nevezhetjük a társadalmi innovációk dinamikájának. Megjelenésükkel, elfogadásukkal megemelik a közösséget; elfogadottságukkal pedig

magasabb szinten stabilizálják. De az újításoknak folytatódniuk kell ahhoz, hogy a közösség maga is új minőségre emelkedjék.

3. A társadalmi innováció, mint közösségi tanulás

Innováció ott keletkezik, ahol problémát kell megoldani; de megjelenésekor és elterjedése következtében az egész közösség tanul. Ezt neveztük korábbi kutatásaink során „közösségi tanulásnak”, s akik így tanultak, azokat „tanuló közösségekként”. A „közösségi tanulás” (*community learning*) kifejezést az angol nyelvű szakirodalomban rendszerint szűkebb értelemben használják: egyszerűen „iskolán kívüli” tanulásnak. A nemzetközi szakirodalom a közösségi tanulás helyett ezért inkább használja a társadalmi tanulás (*social learning*) kifejezését, bár ennek erős áthallása van a Bandura-féle *social learning*-gel, amely eredetileg a pszichológiában használatos fogalom. Így vagy úgy: a közösségi / társadalmi tanulás azt a folyamatot jelzi – arra a folyamatra alkalmaztuk kutatásainkban –, amely egy új problémamegoldás fölfedezése és elterjesztése között végbemegy. Ha mindenki kezében könyv van, mint régi iskolai képek mutatják, vagy mindenki a mobiltelefonját böngészi a buszra várakozva, az még nem közösségi / társadalmi tanulás, csupán tömeges könyvhasználat, mobilhasználat. A közösségi tanulásnak más jellemzői vannak.

Az egyik jellemzője a tág értelemben vett tanulás, mint társadalmi tevékenység. A valóságban életünk teljes hosszában és teljes keresztmetszetében tanulunk, még ha nem tudatosítjuk is. A gyerekek a téren, a mobilozók a metróban, a segítséget kérők a Google-on vagy a telefonboltokban, az új reklámokkal találkozók, az idegeneket megszólítók, a helyes viselkedést ellesők, az új ízekkel ismerkedők – mind-mind „tanulók”. Ha nem is a szó hagyományos, iskolás értelmében, de mindenképp a szó eredeti értelmében: megtudnak valamit, amit eddig még nem tudtak, ami számukra új.

A közösségi tanulás másik jellemzője – ezért is nevezzük annak – az, hogy közösségben történik. Hosszan lehetne bizonygatni – megtettük másutt (Kozma 2018) –, hogy a tanulás sohasem individuális, hanem mindig közösségben megy végbe. Ez akkor is igaz, ha egyedül ülünk egy könyv fölött vagy a mobilkészletünkkel; amikor a legkevésbé sem hiányzik a társaság. Ezt persze átvittven kell érteni: az individuális tanulás (memóriánkba gyűjtése va-

laminek, ami nekünk új) nem más, mint valami újnak a beillesztése oda, amit már eddig megtanultuk – valakiktől, valamikor, valahol. A közösségi tanulás nem elvont és elméleti, hanem mindig térben és időben zajlik, ahol mások vannak körülötünk, és ezek a mások viszonyulnak hozzánk és a mi tanulásunkhoz. Arról már nem is szólva, hogy a rejtvényfejtés (problémamegoldás) mennyivel gyorsabb és eredményesebb csoportban, mint egyénileg, sőt még az emlékezetbe vésés is akkor megy igazán, ha „tanítva tanulunk”. A modern társadalmak és oktatási intézményeik (tesztjeik, ellenőrzéseik) hátterbe szorították a tanulásnak ezt az eredeti és hatékonyabb formáját. De a munka közbeni tanulás során csakúgy, mint a tanuló közösségekben (tanuló körök, kooperatív tanulás) folyó tanulás során a tanulás teljesebb és eredetibb gyakorlata jelenik ismét meg. A közösségekben folyó tanulás azonban nem csak ősi tapasztalat; modern társadalmunk épp úgy jelen van. Például a közösségi szoftverfejlesztésben, vagy a közösségi problémamegoldásokban (*brainstorming*).

A közösségi tanulás spontán és autonóm. Vagyis a tanulók önként (vagy éppen önkénytelenül) kezdeményezik, és eredetileg maguk irányítják. A kívülállók persze irányíthatják azzal, hogy feltételeket szabnak a tanulóknak – például jutalmaznak, büntetnek. De, mint tudjuk, kényszeríteni senkit nem lehet arra, hogy megtanuljon és tudjon valamit. A tanítás – a tanulás másik pólusa – csak akkor válik hatásossá, amikor a tanuló keresi meg a tanítót, és mintegy „rácsatlakozik”. Amiből ismét látszik, mennyire közösségi cselekvés maga a tanulás.

A „spontán” és „autonóm” tanulás a közösség struktúrájának tükröződése. A spontán tanulás – azaz a tanuló egyén és közösség tanulása – azt jelenti, hogy saját kezdeményezésből tanulnak valakik, nem pedig külső erőktől serkentve-kényszerítve. A spontán tanulás a közösség titkos fegyvere a túlélésért és felülkerekedésért vívott harcban. Nem azt (nem csak azt) tanulja meg, amit mások előírtak a számára, amit mások kezdeményeztek; sokkal inkább azt, amivel igazodni tud, versenybe szállhat, győzedelmeskedhet. Az autonóm – tehát önállóan kezdeményezett – tanulásban ugyancsak a tanulók és környezetük viszonya tükröződik vissza. Az hangsúlyozódik, hogy a tanulás (mint életet átfogó, túlélést biztosító) tevékenységet végső soron az kezdeményezi és irányítja, aki tanul. S nem azok, akik megpróbálják rávenni a tanulásra.

A közösségi tanulás negyedik jellemzője, hogy célja és értelme van. A tanulás alapvető célja – akár

a végső értelme is – az, hogy a tanulók beilleszkedjenek közösségükbe, átvegyék intézményeit, mintáit, értékeit és szankcióit, azaz a kultúráját. Más helyütt (Kozma 2001:43-69) igyekeztünk megfogalmazni ennek a beilleszkedésnek a dialektikáját. Ebben az értelemben maga a szocializáció is tanulás beilleszkedők és befogadók részéről egyaránt; amelynek eredményeképp a közösség új tagokkal gyarapszik, miközben a beilleszkedők mintegy tükrösen megismerik önmagukat és saját tudatukra ébrednek.

Amikor azt mondjuk, hogy az innováció lényegében közösségi tanulás, akkor mindezt összefoglalóan mondjuk. A társadalmi innováció problémamegoldással kezdődik, elfogadása, elterjedése és (vissza)hatása a társadalomra a közösségi tanulás révén megy végbe. Az innováció kezdőpontja a problémamegoldás, megvalósulása pedig közösségi tanulás révén megy végbe. Az innovációt a probléma megoldása pattantja ki és a közösségben folyó tanulás valósítja meg. Ha „társadalmi innováció” mondunk, problémamegoldást értünk rajta, amelyet a közösségi / társadalmi tanulás támogat.

4. A társadalmi innováció, mint szervezeti átalakulás

Amikor „közösségi tanulást” mondunk, csoporttanulást értünk rajta. A közösségi tanulás mindig adott térben és időben zajlik le; így kapja meg értelmét a társadalmi innováció (nem akármit és akárhol, hanem adott térben és adott időben innoválunk, mivel a közösség adott helyen és időben mérkőzik meg azokkal a kihívásokkal, amelyek őt épp akkor és épp ott érik). A közösségi tanulás mechanizmusát vizsgálva eljutunk az ún. csoporttanulás és szervezeti tanulás kettősségéig és dinamikájáig.

A csoporttanulás a csoportokban lejátszódó folyamat, és mint a csoport, a benne folyó tanulás sem hierarchizált. Ez annyit jelent, hogy minden csoporttag folyamatosan tanul; miközben minden csoporttag egyszerre válik tanítónak is. Tehát a „tanuló” és a „tanító” szerepei folyamatosan és kölcsönösen cserélődnek. Csoportban folyó tanuláskor nincs előírt tananyag – a „tananyag” a csoport által birtokolt kultúra (intézmények, magatartások, normák, értékek és szankciók). Az, amit főt a közösségi tanulásról mondtunk, a földrajzi térben és a történelmi időben lejátszó csoporttanulás. A csoporttagok a csoport kultúráját tanulják meg, és ahhoz járul-

nak hozzá, mégpedig spontán és autonóm módon. Ezért válhat a közösségi tanulás a társadalmi innovációk „szövetévé”.

De már a kezdet kezdetétől – egy csoport (közösség) kiformalódásától – megjelennek a stabilitás erői, amelyek a csoportot a szervezethez felé viszik. Ahhoz, hogy a csoportban a tanulni- és tudnivalók megerősödjenek, állandósuljanak, magának a csoportnak kell megszerveződnie és állandósulnia. Ez fokozatosan megcsontosítja a csoportot: kirajzolódnak és egyre erőteljesebbé válnak látens struktúrái, amelyeket az ugyancsak mind láthatóbbá váló hálózatok, majd hierarchiák fognak össze. Ennek az átalakulásnak a révén válik a csoport szervezetté, a csoporttanulás pedig ún. szervezeti tanulássá. A szervezeti tanulás során fokozatosan különvlik a tanuló szerepe a tanítóétól, ami a hierarchiában egyenlőtlen elhelyezkedést jelent. A tanító, aki tud valami fontosat, följebb van a hierarchiában, mint a tanuló, aki viszont rászorul a tudásra, és ezzel a hierarchiában lejjebb kerül. S a tananyag sem úgy a kultúra általában – hanem azok a tudások, amelyek a sikeres problémamegoldáshoz kellenek, s amelyeket a szervezetben fölül elhelyezkedők tudnak, az alul lévőknek pedig szükségük van rá.

Amit a társadalmi innovációról, mint problémamegoldásról az imént elmondtunk, ezzel a hierarchiával függ össze. Amikor a közösséget kihívás éri, akkor az egész hierarchiája megrendül. A kihívás nemcsak a hagyományos tudások hasznosságát teszi fel, hanem azt is, vajon joggal vannak-e felül azok, akik ezt a tudást birtokolják. A társadalmi innováció sem csak egyszerűen újító megoldást jelent valamely közösséget fenyegető problémára – hanem azt a helyzetet, amikor a hagyományos közösségi szervezet megrendül, s esély támad arra, hogy újra strukturálódjék. Vagyis a társadalmi innovációban társadalmi változások jelenítődnek meg, amelyek vagy megerősítik a közösség hagyományos szerkezetét (sikeres problémamegoldás a hagyományos eszközökkel), vagy pedig felborítják a hagyományos alá-fölrendeltségeket a közösségen belül. Ezért a társadalmi innováció nem egyszerűen problémamegoldást jelent, hanem a problémamegoldáson keresztül, annak révén közösségi változásokat is.

Etzioni (1968) nyomán a társadalmi átalakulás ellentétes erőit az alábbiakkal lehet illusztrálni.

- A változás erőit függőleges (y) tengelyen, a megmaradás erőit pedig vízszintes (x) tengelyen ábrázolva az egyik változat az olyan

közösség, amelyben gyöngék a társadalmi tanulás folyamatai. Hagyományait gyöngén őrzi, újat is csak nehezen fogad el.

- Ha az ilyen közösségben a változás erői győznek (sikeres problémamegoldás új módszerekkel), akkor labilissá válhat, mivel hagyományait könnyedén vetkőzi le.
- Ha a problémamegoldás során a hagyományos tapasztalatok győznek, akkor minden változással szemben ellenállóbbá válik – viszont egyre kevésbé lesz fogékony a társadalmi innovációk iránt.
- Az ideális változat az, amikor a megtartás és a változás erői egyensúlyba kerülnek a közösségen belül. Ebben az esetben a sikeres problémamegoldások bekerülnek a közösség hagyományai közé (mert vannak hagyományai), amiket meg kell őrizzeni és tapasztalattá kell formálni. A hagyományokat őrző erők viszont nem akadályozzák meg, nem teszik lehetetlenné új innovációk születését és elterjedését. Vagyis az innováció folyamatossá válhat.

Elvontan beszéltünk erről, mintha arctalan erők mérköznének. Valójában mindig csoportok mérköznek a közösségen belül, amelyek konfliktusai és küzdelmeik eredményei összegeződnek az ilyen modellekben. Ami odáig vezet, hogy a társadalmi innovációról nem is beszélhetünk közösségektől függetlenül. Mert ezek az innovációk – természetükből következőleg – társadalmi csoportok mérközései közben győznek vagy veszítenek. A problémamegoldások pedig, amelyeket javasolnak, amelyeket képviselnek és amelyekért küzdenek, nem egyszerűen természeti, pénzügyi vagy ellátásbeli problémák, hanem társadalmiak. Társadalmiakká válnak azért, hogy az egész közösséget érintik, az egész közösséget – a maga gyöngébb vagy erőteljesebb hierarchiájával – kényszerítik válaszadásra.

A társadalmi innováció tehát nem egyszerűen problémamegoldás a közösségi tanulás révén. Hanem valójában társadalmi változás, mert a közösség hierarchiáját teszi fel. S a sikeres innovációk nem egyszerűen egy-egy sikeres technika alkalmazását jelentik, sem nem egy új vezető fölbukknását a helyi politizálásban – hanem a közösség megújítását. A társadalmi innováció a problémamegoldás mélyén társadalmi változást jelent, azt készíti elő.

5. A társadalmi innováció, mint társadalmi változás

A közösség hierarchiáját, annak megingatását a társadalmi innováció folyamatában Ferguson egy legutóbbi könyvében úgy adja elő, mint a Torony és a Tér ellentétét (Ferguson 2017). A Torony – vagy erőd – példázza a közösségeket megtartó, stabilizáló hierarchiákat. Meglétiük garantálja, hogy a megszülető és alkalmazható innovációk tartósak lehessenek, végigmenjenek az egész közösségen, és részévé válhassanak a közösség hagyományának. A Tér – még inkább fórum, piac, találkahely – pedig azokat a hálózatokat képviseli, amelyek révén, együttműködésük eredményeképpen az új gondolatok kipattannak, mind nagyobbra nőnek, végül elfogadottá és általánossá válnak. Ferguson hálózatokat mond – mi a civil szervezetekre gondolunk. Ezek a közösségi terek, civil szerveződések a feltételei az innovációk megjelenésének és elterjedésének.

Az Erőd és a Piac, egymásra van ugyan utalva, folytatja a szerző, mégis ellentétei egymásnak. A hierarchia (a szervezettség) egy idő után, épp mert megtartó erő, akadályává válik a megújulásnak. A mozgalmak (a csoportok spontán és autonóm tanulása) a megújulás mozgató ereje; önmagában azonban nem tudja állandósítani a megújulást, az átalakulást. Csoport és szervezet – Torony és Tér – a társadalmi innováció két pólusa, amely között az újítás kipattan és életre kel. Feszültségük, mondja Ferguson, a történelem mozgató ereje. A csoportok spontaneitását, a hálózatok újító képességét korlátozza és akadályozza a szervezeti hierarchia, és ezzel folyamatosan kiszűri a fölösleges és/vagy fenntarthatatlan újításokat (az újra való, ámde haszontalan próbálkozások többségben vannak a hasznos és fenntartható újításokkal szemben). A spontán csoportok igyekeznek kibújni a szervezeti keretek közül, mintegy lerázni magukról azt a fegyelmet, amelyet a szervezet hierarchiája diktál. Ha a szervezeti hierarchia az erősebb, akkor elnyomja, lelassítja, meggátolja az innovációkat. Ilyenkor a spontán csoportok a szervezet keretei közé szorulnak. A nagy kihívások hatására – amikor a szervezeti hierarchia megrendül – a spontán szerveződések mintegy „kibújnak” a szervezetből, önálló, szabad életre kelnek, újító hatásuk visszatér. A hálózatok, ahogy Ferguson mondja, idővel megdöntik a hierarchiákat, és önálló életre kelnek.

Nem nehéz észrevenni, hogy – bárhogyan nevezük is – ugyanarról a mozgásról van szó. A közösséget a szervezettség alakítja társadalommá, ez-

zel stabilitást kölcsönözve neki, ami identitásában, eredettudatban, megtartó erőben fejeződik ki. A társadalmat a spontán közösségei (csoportjai) tartják mozgásban, változásban, s teszik lehetővé az alkalmazkodását. E két ellentét, mégis egymást feltételező szerveződés határvidékén születnek meg és válnak elfogadottakká az innovációk. Általuk lesz egy közösség nem csak ellenálló – amit a szervezettsége biztosít –, hanem *reziliens* (Forray 2017). Vagyis – akár csak a mondásban, hogy „teher alatt nő a pálma” – a kihívások és megpróbáltatások révén keletkező újítások megújíthatják a közösséget, amely magasabb szinten szerveződik újjá.

Ily módon a társadalmi innováció – ahogy ebben a kutatásban (LearnInnov) nevezzük – gyökeresen eltér az innováció gazdaságtudományban elterjedt értelmezésétől. Nem a technika vagy a technológia újítását értjük rajta, hanem közösségi változást és megújítást. Mögötte történetfilozófiai fölismerés húzódik: az innovációk azok a „kis körök”, amelyek révén a közösség folyamatosan átalakul.

A közösségi átalakulások vizsgálatánál – a helyi innovációkat elemezve – újra meg újra szembetalálkozunk azokkal, akik a változást okozzák, hordozzák, menedzselik. Korábbi kutatásainkban (lásd: Kozma 2004:78-90) őket neveztük „változásmenedzsereknek”, mások, más kontextusban „kulcsembereknek” szokták nevezni őket. Újabban szívesen mondunk „helyi hősokeket”. Szerepükről, sorsukról a problémamegoldás kapcsán már szoltunk, de csak általánosságban. A helyi hősokek fölemelkedését, kockázatvállalását, sikereit vagy bukásait azonban *narratívumaik* (történeteik, sztorijaik) alapján lehet jól tanulmányozni. A sikeres helyi hősokek reprezentálnak egy-egy innovációt és annak sorsát: az innováció sikerét, elfogadását, elterjedését, végül pedig helyi hagyománnyá válását.

Mindarra, amit a társadalmi átalakulásról mondtunk, talán legismertebb példa a rendszerváltozást követő magyar (közép-európai) társadalom és politika története. Ebből itt most csupán az „újszülött egyetemek” példájára emlékeztetünk. A diktatúrák szétesése és az államok újraszerveződése közötti „résben” társadalmi innovációk sokasága bukkan föl. Megjelenésük egy euforisztikus átmeneti szakasz része volt. Ebben a szakaszban – amelyben a környező országok rendre politikai forradalommal, szakítással, sőt fegyveres harccal próbáltak újraszerveződni – olyan újítások keletkeztek, amelyekre a nagypolitika nem számított, és amelyek befolyásolták, akár máig nyúlóan meg is határozták gazdasági, társadalmi és politikai rendszerünket.

Ilyen fejlemények az „újszülött egyetemek” is; tulajdonképpen helyi, közösségi kezdeményezésű felsőoktatási intézmények, egy-egy helyi-területi közösség (jellegzetesen nyelvi, nemzeti, vallási kisebbségek) próbálkozásai a legitimitásra. A folyamatot, amelyet részletesen is vizsgáltunk és többször megírtunk (Kozma 2004:78-90), könnyű a társadalmi innovációk logikája szerint értelmezni. A helyi kezdeményezésű közösségi főiskolák tipikus társadalmi innovációk voltak, amelyek egyike-másika sikeresen tovább élt és eredményesen betagozódt az adott nemzeti vagy vallási közösség szervezetei közé, sőt az állami felsőoktatás rendszerébe is. Mások elmúltak, sőt csaknem el is felejtődtek a rendszerváltozás sodrában, s mára csupán közösségi emlékek maradtak.

Mindez a társadalmi innovációk véres komolyságára figyelmeztet. A társadalmi innovációknak az a képe, amelyet korábban fölvezeltünk, vidám közösségekről, egyetértő helyi társadalomról, bár nagy, de persze leküzdhető kihívásokról, konfliktusaik ellenére együttműködni akaró és képes vezetőkről szólt. Lehetnek persze ilyen innovációk is, amelyekkel mindenki elégedett, mert sikerült jól kijönni belőlük. Az innovációk azonban sokszor ijesztők, mert égszakadás-földindulással járnak. Az új – hogy túlozzunk kissé – vérben és mocsokban születik. Egyének és csoportok tucatjai (akár még többen is) mehetnek rá – s az eredmény, látszólag legalábbis: semmi (gondoljunk a 48-as vagy az 56-os forradalomra). Rádadásul az egész elfelejtődhet (Prágára emlékszik az európai közvélemény, Budapestre vagy Berlinre, Varsóra alig, vagy semennyire).

Mi ehhez egy technológiai újítás – még ha fölforogtatja is a gazdaságot? A technológiai újítások megváltoztathatják a termelést, akár a gazdaságot is. Társadalmi újítás azonban csak akkor lesz belőlük, ha az egész életünket meg tudja változtatni.

Felhasznált irodalom

- Etzioni, Amitai 1968 *The Active Society*. The Free Press, New York
- Ferguson, Niall 2017 *The Square and the Tower*. Penguin, Milton Keynes (UK)
- Forray, R. Katalin 2017 Resilience and disadvantage in education: A sociological view. *HERJ Hungarian Educational Research Journal*, 7(1), 112-120. <https://doi.org/10.14413/herj.2017.01.09>.
- Kozma Tamás 1985 *Tudásgyár? Az iskola mint társadalmi szervezet*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Kozma Tamás 2001 *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kozma Tamás 2004 *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Kozma Tamás 2006 *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 29-42
- Kozma Tamás 2018 The role of learning in political change. *Hungarian Educational Research Journal*, 8(3), 89-100.
- Kozma Tamás és mtsai 2015 *Tanuló régiók Magyarországon*. CHERD, Debrecen
- Markus Edina ed 2019 *Community Learning and Social Innovations. The Case of Hungary*. CHERD (megjelenés alatt), Debrecen
- Polónyi István szerk 2018 Innováció. *Educatio* 27, 2:161-290 (tematikus szám). <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.2.1>